

Волкова С.В.

(Херсонський державний університет)

АРХЕТИПНІ ОБРАЗИ ІНДІАНСЬКИХ ТА АФРОАМЕРИКАНСЬКИХ КАЗОК

The article focuses on the studying the peculiarities of images in the tales of Indians and Afro-Americans from a linguistic-cognitive perspective. It aims at revealing conceptual models and archetypes reconstructed from animal images. Special attention is given to analyzing the problem of choosing the images of animals as generalizing ones and their common archetype TRICKSTER.

Key words: *linguistic-cognitive analysis, archetype, image structure, trickster*

Текст казки є предметом дослідження різних наукових напрямів. Він перебуває у фокусі лінгвістичних студій, де вивчається структурний (Ю.М. Лотман, О.Ж. Греймас, К. Бремен, Х. Ясон), лінгвопрагматичний (Н.В.Мастилко), лінгвостилістичний (Т.В. Доброницька, О.Д. Нефьодова), лінгвокогнітивний (Н.Ф. Єремєєва, Ю.В. Мамонова, К.П. Єсипович) аспекти казки, а також літературознавства (Н.М. Ведерникова, О.М. Веселовський, Р.М. Волков) та фольклористики (В.Я. Пропп, Є.М. Мелетинський).

Мета даної роботи полягає у лінгвокогнітивному аналізі архетипних образів індіанських і афроамериканських казок. З огляду на сформульовану мету ставимо завдання осмислити сучасні підходи до вивчення образної системи фольклорних текстів, зіставити лінгвістичні особливості типових для індіанців та афроамериканців казкових образів тварин, а також з'ясувати особливості актуалізації ключових архетипних образів цих казкових текстів. Об'єктом дослідження є образний простір індіанських та афроамериканських казок. Предметом вивчення – лінгвокогнітивні особливості архетипних образів індіанських і афроамериканських казок.

У руслі домінуючого когнітивного напрямку лінгвістики здійснено дослідження народної казки в аспекті семантики її образної системи, а саме, виявлено концептуальну структуру змісту образу “Чарівного” у французькій народній казці (К.П. Єсіпович), визначено генералізовані образи персонажів казки як базові концептуальні кванти змісту англійської народної казки (Н.Ф. Єремєєва).

У дослідженні архаїчних форм фольклору висунуто положення про культурного героя як центрального персонажу африканської народної казки (Г.Тегнеус), проаналізовано проблему культурного героя у його розвитку від міфологічного персонажу до епічного героя, героя казок про тварин (Є.М.Мелетинський), досліджено типологію та поетику історико-епічного фольклору північно-американських індіанців (О.В. Ващенко).

У зіставному аспекті досліджено африканський фольклор (В.Г. Блік, А. Шателен, С.В. Келле, А. Жюно та ін.). Так, наприклад, В. Блік у своїй збірці готтентотського фольклору виявив паралелізм між африканськими та європейськими мотивами казок [Котляр 1975, с.8]. В.М. Жирмунський доводив, що спроможність народної казки переходити від народу до народу і перевтілюватися в національні форми, зберігаючи міжнародну структурну основу, обумовлена, з одного боку, зацікавленістю її змісту, чарівного або анекдотичного, відсутністю в ній спеціальних національно-історичних і географічних відношень; з іншого боку, її прозаїчною формою, що полегшує переказ з однієї мови на іншу і одночасно творчі підстановки, пов’язані з місцевим колоритом, пристосуванням до іншого національного середовища [Жирмунський 2004, с.435].

З огляду на зазначене вище, лінгвокогнітивний аналіз архетипних образів казок індіанців та афроамериканців ми вважаємо актуальним проводити у зіставному аспекті.

Інтерпретаційно-текстовий аналіз казок індіанців та афроамериканців дозволив виявити в них спільні та відмінні риси, що пояснюється культурно-історичними факторами: індіанці – представники аборигенних народів

Північної Америки, які були вимушені відстоювати свої національні інтереси і право на вільне та самостійне життя у період прибуття на їх територію переселенців з європейських країн; натомість, африканців завозили до Північної Америки за необхідності рабської сили і вони також мріяли про вільне та самостійне життя на території цієї країни. Звідси схожість тематики у казках цих народів. Визначення відмінних рис уявляється дискусійним питанням. У казках, що аналізуються, домінують образи тварин, але вони мають різні типологічні ознаки, виявлення особливостей яких ми ставимо завданням нашої статті.

У цілому образи текстів казок складають систему, яка включає: словесні образи, образи-символи і персонажні образи. За Л.І. Белеховою, ми розуміємо “образ” як конкретну, чуттєво-наочну даність, “поетичний образ” як вираження ідеї, узагальнення змісту тексту і “словесний поетичний образ” як втілення образу, ідеї та змісту в мовленнєвій формі [Белехова 2004, с. 146]. Як форма мислення та засіб пізнання образ складається задовго до появи художнього образу [там само]. Образне мислення зумовлене властивою людині здатністю співвідносити предмети та явища довколишньої дійсності одне з одним, уявляти один предмет за допомогою іншого [Гачев 1981, с.4]. Образ – це вербалізація ментальності та світорозуміння того чи іншого народу.

Лінгвокогнітивний аналіз персонажних образів казок індіанців та афроамериканців, що є метою нашої роботи, передбачає осмислення самого механізму підбору тварин в образну систему. К. Леві-Строс характеризує цей процес як фокусування реальних характеристик тварин крізь призму міфологічної свідомості. Вказуючи на зв'язок між чуттєвим сприйняттям тварини та її якостями К. Леві-Строс наголошував: “... види, наділені якоюсь знаменною рисою – формою, забарвленням чи запахом – відкривають споглядачеві те, що можна було б назвати “правом дотримання”, дозволяють постулювати, що ці видимі риси є знаком прихованих таких самих специфічних властивостей” [Леві-Строс 1994, с.126]. За результатами семантичного аналізу текстів казок, де основними персонажами є образи тварин, ми дійшли висновку,

що специфікою таких казок є актуалізація схеми, пов'язаної з людиною, людським життям. Саме образи тварин мають найбільшу визначеність і постійний характер, вони “працюють” над ідеєю пом'якшення антиномій людського буття [там само].

Інтерпретаційно-текстовий аналіз системи образів показав, що генералізованим образом у казках індіанців є Ворон (Raven), а у казках афроамериканців – Братик Кролик (Brer Rabbit). Поясненням цьому знаходимо в енциклопедичних джерелах: “Ворон” – назва одного з ведучих племен індіанців, богоподібної істоти [Царьова 2004, с.32], “Братик Кролик” – дика тварина, ссавець, шкідник у сільському господарстві, тварина, завезена до Америки із Північно-Західної Африки [Радянський енциклопедичний словник 1979, с.665].

У контексті нашого дослідження ми спираємося на лінгвокогнітивне тлумачення поняття образу як форми мислення та засобу пізнання, що складається задовго до появи художнього образу, становлення якого пов'язане з розвитком художньої свідомості [Белехова 2004, с.10]. Як зазначає Л.І.Белехова, у лінгвістичному смислі образне пізнання – це засіб освоєння та творчого переосмислення навколишньої дійсності, наслідком чого є художній образ [там само]. Л.І.Белехова зауважує на тому, що у літературознавстві поняття “художній образ” вживається для позначення особливостей мовного втілення образів-персонажів, образів-мотивів, образів-тем, образу автора [Белехова 2004, с.49 глосарій]. Предметом нашого дослідження є архетипний образ, в якому об'єктивуються базові, універсальні для всього людства теми, сюжети й мотиви [Белехова 2004, с.7].

Сам термін “архетип” був уведений психологічною школою, яка дала пояснення його природи та провела межу між архетипом та інстинктом, архетипом та символом [Белехова 2004, с.7]. Архетипи – психічні структури, що складають колективне несвідоме (К.Г. Юнг). Архетипи вважаються первісними образами, на основі яких формуються концепти, які можуть актуалізуватися в словесному поетичному образі (Л.І.Белехова). У сучасній

українській лінгвістиці питання архетипу є об'єктом наукового інтересу таких учених, як О.Г. Астаф'єв, Л.І. Белехова, О.С. Колесник, С.М. Пригодій, І.В. Яковенко. Через архетипи людина сприймає міфологічну картину світу, що об'єктивує культурно-мовне буття соціуму.

Предметом дослідження архетипів у лінгвістиці є виявлення способів їх словесного оформлення (В.Н. Топоров, Н.Ф. Єремєєва). Архетипні образи, що відображають міфопоетичну картину світу в американському фольклорі, класифікуються нами як образи-персонажі і образи-символи.

Інтерпретаційно-текстовий та зіставний аналіз генералізованих образів казок індіанців та афроамериканців про тварин дозволяє стверджувати, що вони мають загальний архетип – ТРІКСТЕР. У словниках “трікстер” тлумачиться як той, хто застосовує нечесні методи з метою добитися того, чого бажає (“*someone who uses dishonest methods to get what they want*” [Macmillan English dictionary 2002, p.1537]. Аналіз генези образу ТРІКСТЕРА доводить, що цей образ перейшов з міфології у казковий епос про тварин. Саме у африканських народів він отримав переважний розвиток і представив класичний тип у світовому фольклорі. Як зазначає Е.С. Котляр, на основі епосу про тварин з часом формується анекдотична, гумористична казка, герой якої – хитрун і обманщик – використовує трюки, що є аналогом тих, що ми зустрічаємо в мотивах і сюжетах казок про тварин [Котляр 1975, с.127].

Виступаючи центром циклізації епосу про тварин, зі створенням власно класичної казки про тварин герой-трікстер втрачає зв'язок з міфологією. Однак, деякі сюжети й мотиви, що входять до циклу про трікстерів, навіть у фольклорі порівняно розвинутих народів все ще зберігають свої міфологічні ознаки [там само].

У казках індіанців “трікстер” – це герой, який переодягаючись приймає новий образ, як це було прийнято у індіанців під час здійснення різних ритуальних дійств. Пояснимо це на прикладі.

Так, у казці “*Raven Brings Fire*” (“*Ворон приносить вогонь*”) головними героями виступають тварини і птахи: Ворон (*Raven*) – творець світу (*maker of*

the world), Сова (*Qok*) – снігова сова, що утримує вогонь на своєму льодовому острові (*snowy owl that hoarded the fire on his icy island*), Сойка (*Jay*) – птах кольору неба (*who was the same color as the sky*), Олень (*Deer*) – найкращий танцюрист (*the greater dancer*), Ворон-Олень (*Raven-Deer*) – трікстер (*trickster*). У казці генералізованим є образ Ворона (*Raven*): “*Long, far ago, when mountains were as sharp as new-cut teeth and the stars were without pattern in the sky, Raven fashioned Man from warm spring earth*”. (“Дуже давно, коли гори були такими гострими, як щойно підточені зуби, а зірки не мали певної форми в небі, Ворон утворив Людину із теплої весняної землі”). Все було гаразд, але прийшов холод і люди стали замерзати від морозу. Вони знали, що снігова Сова сховала у себе вогонь. Люди звернулися до Ворона за допомогою, але попередили, що Сова ніколи не спить. Вона може чути навіть клацання Північних Вогників у зимову ніч, а її зір охоплює всю землю (“... *never sleeps. His ears can hear the crackling of the Northern Lights on a winter’s night and his eyes can swivel all around the world*”). Ворон, в образі Ворона-Оленя, перемагає Сову і здобуває необхідний вогонь для людей.

Ворон (*Raven*) у казках північно-західного узбережжя тихого океану має свої особливості нарративної побудови. Він може бути різним у межах одного текстового дискурсу: ВОРОН може бути благородним, величним, мудрим і подібним Господу. Він може бути могутнім, хоробрим, розумним і героїчним, а може бути дурнем, нерозумним, самонадійним і хвастливим, брехливим і навіть жорстоким (“*Raven can be noble, majestic, wise and godlike. He can be powerful, brave, knowledgeable and heroic. At the same time – often during the same story – he can be foolish and stupid, selfish and vain, deceitful and even cruel. And that is the most basic and important truth that lies within all the different Trickster tales*”). Саме таким представлено у казках індіанців персонажний образ тварини, архетипом якого виступає ТРІКСТЕР [Gail Robinson 1982, p.11].

Якщо у казках індіанців архетип ТРІКСТЕР вербалізується у персонажному образі Ворона, богоподібної істоти, то серед образів казок афроамериканців чинне місце посідає Братик Кролик, який має свою

концептуальну специфіку. Якщо ТРІКСТЕР Ворон – перевертень, той, хто видає себе за іншого; ТРІКСТЕР Братик Кролик – хитрун, трюкач, надувач.

Так, у казці *“Brer Rabbit Saves His Meat”* йдеться про те, як кмітливий і хитрий кролик, найпопулярніший герой афроамериканського фольклору, обманює вовка. З розвитком сюжетної лінії цієї казки ТРІКСТЕР Братик Кролик майже завжди виступає ініціатором різних трюків і обманів. Основною проходить лінія казки ТРІКСТЕР – “ДРУГ” (ЖЕРТВА). У казці *“Brer Rabbit Saves His Meat”* ця формула розкривається як КРОЛИК – ВОВК. За сюжетом казки Братик Кролик знаходить на дорозі рибу, яку загубив Братик Вовк. Братик Вовк починає допитуватись у Братика Кролика де знаходиться його риба. Братик Кролик постійно ставить умови Братику Вовку: *“If you believe I got your fish, then you can go out back and kill the best cow I got”*. Дії Кролика – це неперервний ланцюжок різних трюків. Коли він бачить Вовка із коровою в руках, він вигадує, що йде поліція і Вовку треба сховатися. У той час, своїм дітям наказує сховати здобич Вовка в їхній домівці. Потім Кролик каже, що корова тікає в землю: *“Brer Wolf! Hey, Brer Wolf! Come quick! Your Cow is going into the ground!”* Щоб Вовк йому повірив, Кролик демонструє, як він, нібито, удержує корову за хвіст, щоб та не втекла: *“Brer Wolf came cautiously out of the underbrush and saw Brer Rabbit holding onto the cow’s tail like he was trying to keep it from going into the ground”*.

Таким чином, лінгвокогнітивний аналіз архетипних образів індіанських і афроамериканських казок показав, що казкові персонажі мають спільні архетипи. Застосування інтегративного підходу до лінгвокогнітивного аналізу архетипних образів досліджуваних казок підтвердив, що у текстах індіанських і афроамериканських казок виділяються генералізовані образи тварин: Ворон (у індіанців) та Братик Кролик (у афроамериканців). Ці персонажні образи мають загальний архетип – ТРІКСТЕР. Створені народом персонажні образи тварин віддзеркалюють стрижневі концепти періоду XV – XIV століть, коли індіанці та афроамериканці відстоювали своє право на вільне та самостійне життя у процесі формування американської нації. Таким чином, ТРІКСТЕР у

досліджуваних казках має спільні риси і, водночас, приймає різні образ-схеми з урахуванням національної специфіки того чи іншого народу: ТРІКСТЕР Ворон – обернень, той, хто видає себе за іншого, а ТРІКСТЕР Братик Кролик – хитрун, трюкач, ловкач.

У межах однієї роботи неможливо дослідити всіх аспектів дослідження, тому перспективи пов'язуємо із аналізом композиційно-сюжетної структури казок індіанців та афроамериканців.

Література

Белехова Л.І. Словесний образ в американській поезії: Лінгвокогнітивний погляд: Монографія. – М.: ООО “Звездапад”, 2004. – 376с.

Белехова Л.І. Глосарій з когнітивної поетики: Науково-методичний посібник. – Херсон: Айлант, 2004. – 124с.

Гачев В.Д. Образ в русской художественной литературе. – М.: Искусство, 1981. – 246с. 5.

Жирмунский В.М. Фольклор Запада и Востока: Сравнительно-исторические очерки / В.М. Жирмунский. – М.: ОГИ, 2004. – 464с.

Котляр Е.С. Мир и сказка Африки. – М.: Наука, 1975. – 224с.

Леви-Строс К. Неприрученная мысль // Леви-Строс К. Первобытное мышление. – М.: Республика, 1994. – С. 113-134.

Советский энциклопедический словарь / Под ред. А.М. Прохорова, М.С. Гилярова, П.Н. Федосеева и др. – М.: Изд-во “Советская энциклопедия”, 1982. – 1600с.

Царева Г.И. Америка. Северная и Центральная. – М.: “Полиграфист”, 2004. – 568с.

Gail Robinson “Raven Trickster”. - Gail Robinson. – N.Y.: Atheneum, 1982. - P.11.

Macmillan English dictionary. – Oxford: Macmillan Publishers Limited, 2002. – 1675p.